

УДК 327:316.422

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-1/11>

Григорій СИТНИК, д-р наук з держ. упр., проф.

ORCID ID: 0000-0002-3083-5733

e-mail: shp1000@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Володимир МОРОЗ, асп.

ORCID ID: 0009-0002-7734-2896

e-mail: vlad.moroz.75@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ НАД ЗВИЧАЙНИМИ ОЗБРОЄННЯМИ В ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ. Існуюча система міжнародних відносин стрімко змінюється. Поступово окреслюються обриси нового світового порядку. Водночас в останні десятиліття має місце стійка тенденція до зниження ефективності наявних механізмів забезпечення глобальної та регіональної безпеки, незважаючи на непоодинокі спроби їх модернізувати. Система контролю над звичайними озброєннями в Європі є одним із таких механізмів. Ця система сьогодні фактично зруйнована і не може бути, як раніше, одним із важливих чинників забезпечення загальноєвропейської та глобальної безпеки. Тому важливою видається розробка теоретичних засад формування нової системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, яка б могла адекватно реагувати на безпекові виклики міжнародній безпеці. Важливою передумовою успішного розв'язання цієї проблеми є передусім визначення підходів та завдань щодо розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, тобто окреслення проблемного поля дослідження цієї проблеми в контексті виявлення та комплексного аналізу основних факторів, які мають бути враховані в процесі побудови вказаної системи.

Мета роботи полягає у визначенні підходів та завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Методи. У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Для оцінки наукових досліджень та нормативно-правових актів щодо формування та функціонування системи контролю за звичайними озброєннями в Європі використовувалися методи системного аналізу, історико-правового аналізу та порівняння. Як нормативну та емпіричну основи дослідження використано міжнародно-правові акти та практичний досвід.

Результати. Проаналізовано стан та особливості еволюції системи контролю над звичайними озброєннями в Європі. З'ясовано, що формування багатополосної системи міжнародного порядку зумовлює трансформацію існуючих механізмів для узгодження національних інтересів та реагування на виклики регіональної і глобальної безпеці, що спонукає до створення нової системи контролю над звичайними озброєннями в Європі. Обґрунтовано актуальність розробки теоретичних засад формування вказаної системи як визначальної передумови побудови надійного каркасу європейської та глобальної безпеки і реагування на глобальні виклики, зокрема ймовірні збройні конфлікти. Визначено низку взаємопов'язаних наукових завдань, які окреслюють проблемне поле формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Висновки. Зростання сукупності та інтенсивності викликів глобальній та регіональній безпеці, зумовлені формуванням нового світового порядку, говорить про те, що в найближчій перспективі міжнародному співтовариству необхідно буде вибудувати принципово нову систему контролю над звичайними озброєннями в Європі, що зумовлює актуальність розробки теоретичних засад формування вказаної системи. При цьому Україна має стати активним, надійним та впливовим партнером у цій системі, а реалізація наукових результатів, отриманих під час розробки вказаних засад, буде сприяти міжнародній стабільності.

Ключові слова: системи контролю над звичайними озброєннями, система міжнародних відносин, світовий порядок, міжнародна безпека, національна безпека, виклики регіональної та глобальній безпеці.

Вступ

Загальновідомо, що військовий вимір європейської безпеки та довіри було започатковано в 1975 р. у рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Він став одним з інструментів зниження напруженості у відносинах між Сходом і Заходом. Еволюція заходів зміцнення довіри між державами супроводжувалась інституалізацією діалогу на майданчику НБСЄ. Так, наслідком розуміння необхідності обмеження та скорочення ударних озброєнь стало підписання в 1990 р. Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), а у 1992 р. посилення міжнародних моніторингових та контрольних-перевірочних механізмів режимом "відкритого неба". Створена система як механізм забезпечення військово-політичної безпеки давала змогу, зокрема, встановити певний баланс сил у Європі. Проте сьогодні система перебуває у стані стагнації, який став очевидним у 2007 р., коли росія призупинила виконання зобов'язань за ДЗЗСЄ. У 2011 р.

вона починає блокувати ініціативи, спрямовані на посилення та модернізацію заходів зміцнення довіри і безпеки в регіоні, визначені Віденським документом – міжнародною угодою держав-учасниць НБСЄ. Деякий час росія продовжувала брати участь у діалозі щодо створення більш ефективного, на її думку, режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі, але з 10 березня 2015 р., посилячись на "де-факто" порушення НАТО ДЗЗСЄ, повністю припинила свою участь у ньому.

Шукаючи відповідь на ці виклики глобальній та регіональній безпеці, необхідно передусім розробити теоретичні засади формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, яка б стала адекватною тенденціям та наслідкам трансформації світового порядку. Формування вказаної системи є однією з важливих передумов запобігання широкомасштабній війні та реального зниження рівня військово-політичної напруженості на європейському

© Ситник Григорій, Мороз Володимир, 2024

континенті, а відтак значною мірою визначатиме успіх у будівництві надійного каркасу загальноєвропейської та глобальної безпеки.

У процесі вирішення цього завдання необхідно враховувати, що домінантою, яка визначає сучасний рівень глобальної та національної безпеки, є перехід системи міжнародних відносин до стану хаосу і водночас складний та суперечливий процес формування багатополусної системи міжнародного порядку, що, безумовно, призводить до трансформації існуючих міжнародних механізмів узгодження національних інтересів. Водночас усе очевидніше проявляють себе протилежні тенденції розвитку глобального середовища. З одного боку, відбувається стагнація наявних безпекових механізмів, а з другого – намагання створити більш пристосовані до характеру викликів глобальній та національній безпеці з урахуванням тенденцій становлення нової конфігурації системи міжнародних відносин. Одним із таких механізмів і є система контролю над звичайними озброєннями як комплексний інструмент зміцнення довіри і безпеки у військовій галузі та забезпечення військово-політичної безпеки в Європі.

Викладене вище визначає *мету роботи*, яка полягає у визначенні підходів та завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Методи

У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів.

Так, зокрема, у процесі оцінки результатів наукових, аналітичних розробок і змісту нормативно-правових актів, присвячених проблемним питанням формування та функціонування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, розгляді її елементів у взаємозв'язку та взаємодії, а також визначенні шляхів удосконалення застосовано метод системного аналізу.

Історико-правовий метод було використано для дослідження генези становлення системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та в Україні, а компаративний – для порівняння та виявлення динаміки пріоритетів дій країн та зміни їх підходів до формування порядку денного і вибору основних проблем на різних хронологічних етапах становлення вказаної системи.

Нормативну основу дослідження становлять міжнародні нормативно-правові акти, закони і підзаконні акти, норми яких прямо чи опосередковано визначають організаційно-функціональну структуру та правові засади системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а інформаційною та емпіричною основою стали узагальнення практики діяльності суб'єктів цієї системи, довідкові видання, статистичні матеріали, а також власний досвід роботи в Міністерстві оборони України.

Результати

В останні десятиліття відбулися значні зміни в системі міжнародних відносин. Вони свідчать про руйнування існуючої системи і надають імпульс для створення нової архітектури світоустрою. За цей період стало очевидно, що наявні механізми узгодження національних інтересів і регулювання міждержавних конфліктів втратили свою ефективність. Головною причиною змін є втрата керованості системою міжнародних відносин та відсутність спільного бачення

перспектив глобального розвитку провідними країнами. Водночас контроль над геополітичним простором забезпечується, як і раніше, передусім за допомогою військової сили. Проте сьогодні це не є достатньою гарантією безпеки регіональної та глобальної безпеки, на що, зокрема, вказує збільшення кількості й інтенсивності збройних конфліктів.

Дослідження та створення нових механізмів узгодження національних інтересів і врегулювання міждержавних конфліктів є важливими завданнями для формування стабільної системи світового порядку. Такі механізми повинні передусім забезпечувати ефективну комунікацію між країнами і захищати їхніх громадян. Тому є нагальна потреба в пошуку нових підходів, які б забезпечували прийнятний баланс інтересів між країнами та їх політичними елітами. Особливо важливо забезпечити участь регіональних суб'єктів у прийнятті безпекових рішень, оскільки вони підкріплюють стабільність у регіоні. З одного боку, виникнення однополарної системи після руйнування двополарної моделі світу призвело до зростання конфліктів на світовій арені. З другого – нові центри впливу заявили про свої амбіції стати активними учасниками формування нового світоустрою і навіть світовими лідерами. Ці зміни зумовлюють потребу у створенні такої системи світоустрою, яка враховуватиме не тільки поточні виклики глобалізації, а й виклики, зумовлені різними аспектами розвитку озброєнь.

Контроль держави за політичними стратегіями, способами збройної боротьби, різні аспекти розвитку озброєнь, загальні питання щодо контролю за формами збройної боротьби, проблематика, з якою стикаються країни-учасниці у системі міжнародних договорів, розглядається в багатьох працях, зокрема Р. Арона (2000), Х. Аквінського (2003), З. Бжезинського (2012), М. Вебера (1998), А. Вольферса (Wolfers, 1962), П. Голтона (Holtom and Bromley, 2014), Г. Гереля (2000), Т. Гоббса (2000), Л. Гріна (Lina Grip, 2014), Г. Кіссінджера (2020), Н. Макіавеллі (2015), Н. Моргентгау (Morgenthau, 1973), Р. Хааса (Хаас, 2019), У. Харман (Hartmann, 2017).

Теоретико-методологічні проблеми забезпечення безпеки, тенденції розвитку світового середовища безпеки та його впливу на безпеку України, сутність воєнно-політичних процесів, що зароджуються серед інтересів провідних світових сил, суперечностей між ними досліджуються в працях вітчизняних науковців, зокрема, В. Бочарнікова, С. Свешнікова, А. Сиротенка (Бочарніков, Свешніков, Сиротенко, Коваль, Затинайко, Дергілова, Ковальчук, 2022), К. Братуня (2021), Я. Пушака, М. Криштановича, М. Флейчука, В. Франчук (2020), О. Литвиненка (2022), С. Мосова (2007), О. Дзьобаня (2021), М. Орел, Г. Ситника, Є. Тарана, В. Іванова (Орел, 2019; Орел, Sytnyk, Orel, Ivanova, Taran, 2023), О. Резнікової (2022), К. Спиридонова (2027), Г. Ситника (2016; 2019; Sytnyk, 2023).

Проблематика вдосконалення державно-управлінських аспектів контролю над озброєнням, стратегічного паритету та контролю над озброєнням, правового регулювання використання автономних систем озброєння та експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання знайшла відображення в працях О. Матвєєнка (2017; 2018, с. 256), Р. Меликова (2022; 2023, с. 205), А. Торкунова (Торкунов), Є. Ярусевиц (2019; 2021, с. 199).

Зазначені автори зробили значний внесок у розуміння сутності проблем забезпечення глобальної та національної безпеки, у тому числі проблеми забезпечення контролю над озброєннями. Їх праці базуються на ґрунтовних теоретико-методологічних засадах і мають ураховуватися при розробці підходів до оцінювання ефективності системи контролю над озброєнням у сучасних умовах, оскільки допомагають розкрити сутність глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки, виявити пріоритетні напрями підвищення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі у контексті формування багатополюсного світу. Інакше кажучи, урахувуючи різноманітні чинники, критерії класифікації, об'єктно-суб'єктні характеристики, джерельну основу, функціональні та інші аспекти контролю над звичайними озброєннями в Європі, навряд чи можливо вирішувати проблематику у сфері вказаного контролю без урахування здобутків вказаних учених. Водночас, попри їх значну наукову і практичну цінність, до цього часу відсутні комплексні дослідження теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі. Варто також звернути увагу, що наявні дослідження зосереджуються переважно на аналізі контролю над озброєннями і способами збройної боротьби у, так би мовити, глобальному політичному контексті. Проте деякі явища та процеси, притаманні саме сьогоденню, часто залишаються поза увагою.

Наприклад, розвиток кіберзброї та інтенсивності кібератак може становити серйозну загрозу для країн і має значний потенціал для дестабілізації світового порядку. Урахування цієї обставини може виявитись корисним для розуміння шляхів удосконалення механізмів контролю над звичайними озброєннями. Не менш актуальними питаннями при аналізі контролю над озброєннями є боротьба з міжнародним тероризмом і запобігання нелегальній торгівлі озброєнням, тобто проблеми, пов'язані з контролем над озброєнням у контексті протидії злочинам терористичної спрямованості. Розвиток озброєння та військових технологій може мати і серйозні екологічні наслідки, тому важливо вивчити, як впровадження контролю над озброєнням впливає на зменшення ризиків довкіллю. Не варто залишати поза увагою при дослідженні механізмів контролю над звичайними озброєннями і останні досягнення інноваційних засобів збройної боротьби, таких як високоточні системи озброєння, дрони, безпілотники або розвиток штучного інтелекту. Вказані аспекти можуть бути важливими для більш повного розуміння сутності розв'язання проблеми формування ефективної системи контролю над звичайним озброєнням в Європі.

Таким чином, аналіз глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення в контексті формування та функціонування системи контролю над звичайним озброєнням в Європі може виявити кілька основних тенденцій:

- зростання популярності та використання новітніх технологій у сфері озброєнь, які можуть мати значний вплив на здатність країн контролювати та регулювати розповсюдження звичайних озброєнь;
- зростання рівня новітніх загроз у сфері безпеки, наприклад кібертероризм, нелегальна торгівля зброєю

та військовими технологіями, які можуть знижувати ефективність системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а відтак – потребувати перегляду традиційних підходів щодо її побудови;

- зростання впливу нових акторів у геополітичних процесах, зокрема таких як Китай, Індія та Бразилія, які стрімко збільшують свої витрати на озброєння та вплив на глобальну безпеку, що створює нові виклики для системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та потребує більш широкого включення цих акторів до процесів прийняття рішень у межах вказаної системи.

Принципово важливими питанням є з'ясування взаємозумовленості та особливостей динаміки викликів європейській безпеці крізь призму стагнації наявної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а також виявлення закономірностей та особливостей трансформації системи європейської безпеки в контексті реалізації підходів, принципів та концепцій забезпечення кооперативної безпеки.

Не менш важливим є також оцінювання кумулятивного ефекту реалізації потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу, оскільки остаточна ефективність системи контролю над звичайними озброєннями в Європі буде залежати від успішної реалізації концепцій та підходів, які спираються на співробітництво, довіру та зобов'язання всіх зацікавлених сторін.

У цілому ж здійснення контролю над звичайними озброєннями в Європі є складним і динамічним процесом. Забезпечення його результативності та ефективності потребує належної співпраці між дослідниками, політиками, військовими, активістами громадського сектору та іншими зацікавленими сторонами. Тому інтегрований підхід до дослідження проблематики формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі має включати вирішення таких наукових завдань:

- системний аналіз наукових, експертно-аналітичних розробок та нормативно-правових актів, присвячених проблемним питанням формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі;
- виявлення глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення в контексті формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, що передбачає збір та системний аналіз актуальної інформації про новітні технології та озброєння, вивчення їхнього потенціалу й впливу на регіональну і глобальну безпеку;
- з'ясування взаємозумовленості та особливостей динаміки викликів європейській безпеці крізь призму причин стагнації системи контролю над звичайними озброєннями в Європі;
- з'ясування закономірностей та особливостей трансформації системи європейської безпеки в контексті розробки та реалізації нових підходів, принципів та концепцій забезпечення кооперативної безпеки як передумови забезпечення ефективного контролю над звичайними озброєннями в Європі та у світі. Це може, зокрема, включати створення нових механізмів регулювання та врахування новітніх технологій і загроз безпеці;

– оцінювання кумулятивного ефекту реалізації потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу;

– розробку концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі з урахуванням особливостей і тенденцій формування багатополюсного світу;

– визначення пріоритетних напрямів підвищення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі в умовах формування багатополюсного світу.

Відповідно до цих завдань методологічною основою дослідження проблеми формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі має стати система взаємодоповнюючих загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів, а саме:

– методів системного аналізу, які дадуть змогу, зокрема, оцінити результати наукових, аналітичних розробок та зміст нормативно-правових актів, присвячених проблемним питанням формування й функціонування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, розглянути її елементи у взаємозв'язку та взаємодії, а також визначити шляхи вдосконалення;

– історико-правового методу – для дослідження ґенези становлення системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та в Україні й компаративного – для порівняння та виявлення динаміки пріоритетів дій країн та зміни їх підходів до формування порядку денного і вибору основних проблем на різних хронологічних етапах становлення вказаної системи;

– ретроспективного, порівняльного та логіко-семантичного методів – для уточнення понятійно-категорійного апарату проблематики дослідження, зіставлення використаних організаційно-політичних механізмів у процесі розв'язання проблем у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі;

– методів аналогії, синтезу та статистичного методу – з метою вдосконалення інституційних засад системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, розробки рекомендацій щодо підвищення її ефективності та механізмів імплементації міжнародних договорів у сфері контролю над озброєнням;

– методів спостереження, теоретичного узагальнення та порівняльно-правового методу – для вивчення зарубіжного досвіду у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі, формулювання висновків та пропозицій у дослідженні;

– аналітично-графічного методу – для наочного спрощення результатів аналізу та представлення авторських розробок.

Нормативною основою дослідження мають бути міжнародні нормативно-правові акти, закони і підзаконні акти, нормами яких прямо чи опосередковано визначено організаційно-функціональну структуру та правові засади системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а інформаційною та емпіричною основою – узагальнення практики діяльності суб'єктів цієї системи, довідкові видання, статистичні матеріали, а також накопичений досвід у Міністерстві оборони України.

Надійність висновків роботи має бути підтверджена з використанням різноманітних методів дослідження, що виключають однобічність підходів і дають змогу

отримати об'єктивну картину щодо озброєння та контролю над ним. Одним із таких підходів є аналіз емпіричного управлінського досвіду імплементації договірних зобов'язань в Україні та за кордоном у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі. Цей досвід відображає як ефективність вжитих заходів, так і проблеми, з якими стикається міжнародна спільнота у цій сфері.

Далі, для підтвердження надійності висновків такої роботи, важливо використовувати інформацію з різних офіційних джерел. Це включає аналітичні дані, що стосуються питань озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки. Для забезпечення надійності ці дані повинні бути зібрані від різномірних джерел, що може включати урядові звіти, наукові дослідження, офіційну статистику та інші повідомлення від міжнародних організацій та державних структур. Зокрема, одним із авторитетних джерел, яке може бути задіяним для підтвердження надійності висновків, є Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (СІПРІ). Їхні аналітичні дані є результатом досліджень та експертизи провідних спеціалістів у галузі міжнародної безпеки. Використання інформації СІПРІ дає змогу порівняти дані з іншими джерелами та отримати більш об'єктивну картину ситуації з озброєнням та роззброєнням у світі.

Загалом, надійність висновків дослідження має забезпечуватися за рахунок використання гетерогенних методів дослідження, емпіричного управлінського досвіду, порівняння інформації з різних офіційних джерел та залучення аналітичних даних з питань озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки, включаючи дані СІПРІ.

Наукова новизна очікуваних наукових результатів має полягати в розробці концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, що має кілька суттєвих особливостей.

Перша особливість полягає в урахуванні взаємозалежності між заходами зміцнення довіри, які реалізуються між європейськими країнами, та ефективності системи контролю. Це означає, що успішність заходів зміцнення довіри між країнами повинна мати вплив на ефективність системи контролю над звичайними озброєннями. Принциповим є розуміння того, що ці дві складові мають бути взаємопов'язаними та доповнюватися.

Другою особливістю має бути врахування взаємозв'язку закономірностей та особливостей трансформації системи міжнародних відносин, які виникають унаслідок реалізації перспективних підходів, базових принципів та існуючих концепцій забезпечення кооперативної безпеки. Це означає, що при розробці моделі зміцнення довіри та системи контролю необхідно враховувати тенденції та процеси, що відбуваються в сучасних міжнародних відносинах, а також базові концепції і принципи, що розроблені науковими дослідниками у сфері безпеки.

Третя особливість полягає в розробці принципово нової системи контролю над звичайними озброєннями, яка буде забезпечувати ефективність і функціональність сучасних вимог та потреб. Ця система має враховувати не лише озброєння, а й інші аспекти безпеки, такі як роззброєння, контроль над експортом озброєнь та ін. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати

інноваційні підходи, такі як використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дасть змогу створити ефективну та уніфіковану систему контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Таким чином, наукова новизна очікуваних наукових результатів має полягати в розробці концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі з урахуванням взаємозалежності заходів зміцнення довіри між європейськими країнами та ефективності системи, взаємозв'язку закономірностей та особливостей трансформації системи міжнародних відносин та розробці принципово нової системи контролю над звичайними озброєннями.

Також мають бути запропоновані нові підходи, які дадуть змогу отримувати оцінку кумулятивного ефекту потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу. Ідеться про підходи щодо розкриття взаємозумовленості динаміки викликів європейській безпеці та зниження ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі, які, зокрема, будуть передбачати: аналіз та оцінку сучасних загроз безпеці Європи; вивчення динаміки розвитку конфліктів та криз на європейському континенті, зокрема після російської агресії проти України; аналіз ефективності існуючих міжнародних механізмів контролю над озброєннями.

Принципово важливим має бути розкриття сутності глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення. Передусім ідеться про: вивчення та аналіз нових технологій, які можуть вплинути на стратегію і тактику збройних сил; дослідження впливу штучного інтелекту, кіберзброї та автономних систем на збройний потенціал країн та їх здатність контролювати військові ризики; аналіз розподілу сучасних та перспективних зразків озброєння серед країн, що мають потенційну загрозу для Європи.

Ґрунтовно мають бути досліджені та модернізовані підходи щодо оцінювання ефективності системи контролю над звичайними озброєннями в Європі за рахунок урахування особливостей та тенденцій формування багатополюсного світу. Ідеться, зокрема, про: аналіз ефективності чинних міжнародних договорів та угод у сфері контролю над зброєю в сучасних умовах; вивчення додаткових можливостей міжнародного співробітництва у сфері контролю над звичайними озброєннями через спільні військові навчання, обмін інформацією та технологіями; розробку і впровадження нових механізмів інспекцій, моніторингу та верифікації, які дадуть змогу ефективно виявляти й контролювати порушення договорів та угод.

При обґрунтуванні пріоритетних напрямів підвищення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі в умовах формування багатополюсного світу принципово важливими є: системний аналіз регіональних конфліктів і криз, які можуть потенційно загрожувати стабільності в Європі, та розробка механізмів для запобігання їм і їх розв'язання; вивчення ролі та впливу НАТО, ОБСЄ і нових світових гравців, таких, наприклад, як Китай та Індія на формування й ефективність функціонування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; розробка спільних заходів та координація

міжнародних партнерів у сфері контролю над озброєннями для досягнення більшої ефективності та забезпечення стабільності в регіоні.

У цілому, практичне значення очікуваних наукових результатів полягатиме в тому, що отримані теоретичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для вирішення теоретичних і практичних завдань для підвищення ефективності системи контролю над звичайними озброєннями в Європі як умови забезпечення регіональної та національної безпеки України, а саме у процесі перегляду та оптимізації інституційних засад системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та оновлення в рамках ОБСЄ основоположних підходів держав у сфері контролю над озброєнням та заходів щодо зміцнення довіри та безпеки, відображених у міжнародних документах з безпеки, зокрема Договорі про звичайні збройні сили в Європі, Вассенаарської домовленості щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання, Договорі з відкритого неба та у сфері контролю над озброєнням в системі забезпечення національної безпеки України (Вассенаарська домовленість ..., 2000).

Очікувані наукові результати важливі також для врахування у практичній діяльності органів державної влади – Верховної Ради України, Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства оборони України, інших центральних органів виконавчої влади, компетенції яких прямо або опосередковано стосуються вирішення проблемних питань у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі, а також науково-дослідній сфері у процесі прикладних досліджень військово-політичних аспектів міжнародного співробітництва та прогнозуванні основних тенденцій розвитку зовнішньополітичної безпекової сфери у контексті вдосконалення контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Результати дослідження також можуть бути використані при формуванні суспільної думки щодо значення та актуальності сучасних процесів європейської інтеграції України та для підвищення її позитивного іміджу на міжнародній арені як активного та надійного суб'єкта системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Дискусія і висновки

1. На формування наявної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі вирішальний вплив справляв світовий порядок, який визначався потенціалом і поточною конфігурацією взаємодії центрів сили, а також пов'язані з цим домовленості (угоди) між цими центрами щодо принципів та правил міждержавних взаємодій і вирішення конфліктних ситуацій, які виникали у процесі вказаного контролю. Зміна в потенціалах і конфігурації взаємодії центрів сили, вихід інтересів провідних держав, які створювали систему, за межі досягнутих домовленостей та встановлених правил неминуче призводили до стагнації, порушення стійкості системи та, як наслідок, до її руйнації.

2. Домінантою, яка сьогодні визначає рівень глобальної та національної безпеки, є формування багатополюсної системи міжнародного порядку. Цей перехід зумовлює трансформацію існуючих механізмів для узгодження національних інтересів та реагування

на виклики регіональній та глобальній безпеці. Одним із таких механізмів є система контролю над звичайними озброєннями в Європі. Історія розвитку європейської безпеки та довіри свідчить про значний прогрес у вказаній сфері, досягнутий завдяки цій системі. Проте сьогодні вона перебуває в стані стагнації, що стало очевидним із припиненням росією виконання своїх зобов'язань за ДЗЗСЄ. Водночас саме ця система має зміцнювати довіру та безпеку у військовій галузі як важливу передумову для забезпечення військово-політичної безпеки в Європі.

3. Розробка теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі є актуальним науковим завданням, вирішення якого є визначальним для побудови надійного каркасу європейської та глобальної безпеки. Вказані засади дають підстави розробити рекомендації для міжнародних організацій та урядів з метою врегулювання проблем безпеки в Європі та вирішення глобальних викликів у сфері збройних конфліктів. Практична реалізація результатів дослідження має потенційну можливість сприяти забезпеченню стабільності і миру в Європі та сучасному глобалізованому світі.

4. У процесі розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі доцільним є використання інтегрованого підходу, який має передбачати вирішення низки взаємопов'язаних наукових завдань. Ідеться передусім про: виявлення глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення в контексті формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; з'ясування взаємозумовленості та особливостей динаміки викликів європейській безпеці крізь призму причин стагнації системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; з'ясування закономірностей та особливостей трансформації системи європейської безпеки в контексті розробки та реалізації нових підходів, принципів та концепцій забезпечення кооперативної безпеки як передумови забезпечення ефективного контролю над звичайними озброєннями в Європі та у світі; оцінювання кумулятивного ефекту реалізації потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу; розробку концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі з урахуванням особливостей та тенденцій формування багатополюсного світу.

5. Методологічною основою дослідження проблеми формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі має стати система взаємодоповнюючих загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів.

Внесок авторів: Григорій Ситник – вступ, визначення мети статті, методів і джерел дослідження, формулювання висновків і дискусійних положень; Володимир Мороз – результати дослідження.

Список використаних джерел

Арон, Р. (2000). *Мир і війна між націями*. Юніверс.
Аквінський, Хома. (2003). *Коментарі до Аристотелевої "Політики"* (О. Кислюк – пер. з латини; В. Котусенко передм.), (2-е вид.). Основи.

Бжезінський, Збігнєв. (2012). *Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади* (Г. Лелів – перекл. з англ.). Літопис.
Бочарніков, В. П., Свешніков, С. В., Сиротенко, А. М., Коваль, М. В., Затирайко, О. І., Дергільова, О. В., & Ковальчук, П. А. (2022). *Безпекове середовище 2033*. НУОУ імені Івана Черняхівського.
Братунь, К. О. (2021). *Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин* [Дис. канд. політ. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. https://chtyvo.org.ua/authors/Bratun_Kateryna/Bezpekovi_vymir_mizhderzhavnykh_ukrainsko-rosiiskyykh_vidnosyn/
Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_177/
Вебер, Макс. (1998). *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Основи.
Гегель, Г. (2000). *Основи філософії права, або природне право і державознавство* (пер. з нім.). Юніверс.
Гоббс, Т. (2000). *Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Дух і Літера.
Криштанович, М. Ф., Пушак, Я. Я., Флейчук, М. І., & Франчук, В. І. (2020). *Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення*. Сполум.
Договір про звичайні збройні сили в Європі. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_314
Кіссінджер, Г. (2020). *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*. Наш Формат.
Литвиненко, О. В. (2022). *Інтереси Росії та майбутнє архітектури європейської безпеки*. <http://do.gendocs.ru/docs/index-28814.html?page=2>
Макіавеллі, Н. (2015). *Державотворець* (В. Балог – пер. з італ.). Арії.
Матвеев, О. В. (2018). *Організаційно-правові засади державного контролю над озброєннями* [Дис. канд. наук з держ. упр.].
Матвеев, О. В. (2017). *Проблематика інституціоналізації державного управління засадами верифікаційної діяльності України в сфері контролю над озброєннями*. *Norwegian Journal of development or the International Science*, 7, 3, 66–71.
Меликов, Р. Г. (2022). Відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні автономних систем озброєнь. *Юридичний науковий електронний журнал*, 11, 883–886. http://www.lsej.org.ua/11_2022/216.pdf
Меликов, Р. Г. (2023). Застосування автономних систем озброєння під час російсько-української війни: нові виклики міжнародному гуманітарному праву. *Юридичний науковий електронний журнал*, 1, 619–622. http://www.lsej.org.ua/1_2023/145.pdf
Меликов, Р. Г. (2023). *Міжнародно-правове регулювання використання автономних систем озброєння під час ведення воєнних дій* [Дис. д-р філос. наук, Національний університет "Одеська юридична академія"]. <http://dspace.onua.edu.ua/>
Москов, С. П. (2007). *Война или мир – выбор за человечеством*. Румб, 281.
Дзюбань, О. П. та ін. (2021). *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади*. Право.
Орел, М. Г. (2019). *Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки*. Поліграф Плюс "Ц-СІ".
Про ратифікацію Договору з відкритого неба. (2000). Закон України від 02.03.2000 № 1509-III. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1509-14/>
Резнікова, О. О. (2022). *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища*. НІСД.
Сиротенко, А. М. та ін. (2020). *Воєнні аспекти протидії "гібридній" агресії: досвід України*. НУОУ ім. Івана Черняхівського, 176.
Ситник, Г. П. (2019). Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 8. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1479>
Ситник, Г. П. (2016). Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*, 1-2 (9-10), 99–115.
Спирidonova, К. О. (2017). *Теорія і практика формування міжнародних спільної безпеки (на прикладі ОБСЄ)*. [Дис. канд. політ. наук].
Торкунов, А. В. *Контроль над стратегічними озброєннями в кінці XX - початку XX вв*. http://4ua.co.ua/war/ya3ad78a4c53b89421316c37_1.html
Хаас, Р. Н. (2019). *Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу*. Основи.
Ярусевич, Є. Ю. (2021). *Адміністративно-правове регулювання державного експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання*. [Дис. д-р філос.].
Ярусевич, Є. Ю. (2019). Деякі особливості правової природи та сутності міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, 3(67), 149–152.
Hartmann, U. (2017). *The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure / Research Division – NATO Defense College. Research Paper*, 139. <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1083>

Holtom Paul and Bromley Dr Mark (2014). *Arms Trade Treaty Assistance: Identifying a Role for the European Union / EU Non-proliferation Consortium Discussion*. Paper Publisher: SIPRI, Stockholm. <https://www.sipri.org/publications/2014/eu-non-proliferation-papers/arms-trade-treaty-assistance-identifying-role-european-union>

Lina, Grip (2014). *The Humanitarian and Developmental Impact of Anti-Vehicle Mines*. <https://www.gichd.org/fileadmin/GICHD-resources/rec-documents/AVM-study-Sep2014.pdf>

Morgenthau, H. (1973). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. Alfred A. Knopf

Sytnyk, G., Orel, M., Ivanova, V., & Taran, Y. (2023). Conceptual understanding of the relationship between political and administrative processes in the context of social systems. *Cuestiones Políticas*, 40, 74, 631–647. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38936/43525> DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.34>

Wolffers, A. A. (1962). *Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 150 p.

References

Aquinas, T. (2003). Commentaries on Aristotle's 'Politics': Translated from Latin by O. Kislyuk, author preface by V. Kotusenko, 2nd edition, Osnovi. Aron, R. (2000). *Peace and War Among Nations*: Translated from French, Univers.

Bocharnikov, V. P., Sveshnikov, S. V., Syrotenko, A. M., Koval, M. V., Zatinayko, O. I., Dergilova, O. V., & Kovalchuk, P. A. (2022). *Security Environment 2023*, National University of Ivan Chernyakhovsky.

Bratun, K. O. (2021). Security Dimension of Ukrainian-Russian Interstate Relations: PhD thesis in Political Science: 23.00.04.

Brzezinski, Z. (2012). *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*: Translated from English by H. Lely, Litopys.

Dzyoban, O. P. et al. (2021). *National Security: Worldview and Theoretical-Methodological Foundations*. Pravo, 776.

Haas, R. N. (2019). *Shaky World. America's Foreign Policy and the Crisis of the Old Order*. Osnovi, 375.

Hartmann, U. (2017) *The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure / Research Division – NATO Defense College. Research Paper*. 139. 06 September, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1083>

Hegel, G. (2000). *Foundations of the Philosophy of Right, or Natural Law*

Hobbes, T. (2000). *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*, Duh i Litera, 600 p.

Holtom, Paul and Bromley, Dr Mark (2014). *Arms Trade Treaty Assistance: Identifying a Role for the European Union / EU Non-proliferation Consortium Discussion*. Paper Publisher: SIPRI, Stockholm, <https://www.sipri.org/publications/2014/eu-non-proliferation-papers/arms-trade-treaty-assistance-identifying-role-european-union>

Kissinger, H. (2020). *World Order: Reflections on the Character of Nations in Historical Context*, Nash Format, 320 p.

Kryshtanovych, M. F., Pushak, Y. Y., Fleichuk, M. I., & Franchuk, V. I. (2020). *State Policy of Ensuring National Security of Ukraine: Major Directions and Implementation Features*, Spolom, 418.

Lina, Grip (2014). *The Humanitarian and Developmental Impact of Anti-Vehicle Mines*. GICHD – SIPRI, Geneva, September 116. <https://www.gichd.org/fileadmin/GICHD-resources/rec-documents/AVM-study-Sep2014.pdf>

Lytvynenko, O. V. (2022). *Interests of Russia and the Future of European Security Architecture*. <http://do.gendocs.ru/docs/index-28814.html?page=2>

Machiavelli, N. (2015). *The Prince*. Translated from Italian by Valentin Baloh, Ariy, 223.

Matveienko, O. V. (2017). *Problems of Institutionalization of State Governance on the Principles of Verification Activities of Ukraine in the Field of*

Arms Control. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 7/2017, Vol.3 Oslo, Norway, P. 66-71.

Matveienko, O. V. (2018). *Organizational and Legal Foundations of State Control over Arms*: PhD thesis in Public Administration: 25.00.01. 256.

Melikov, R. G. (2022). *State Responsibility for Violations of International Humanitarian Law in the Use of Autonomous Weapons Systems*, *Juridical Scientific Electronic Journal*, 11, P. 883-886. http://www.lsej.org.ua/11_2022/216.pdf

Melikov, R. G. (2023). *International Legal Regulation of the Use of Autonomous Weapons Systems in Armed Conflict*: Doctoral dissertation in Philosophy: 081. Odesa, 205.

Melikov, R. G. (2023). *The Use of Autonomous Weapons Systems in the Russo-Ukrainian War: New Challenges to International Humanitarian Law*, *Juridical Scientific Electronic Journal*, 1, 619-622. http://www.lsej.org.ua/1_2023/145.pdf

Morgenthau, H. (1973). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. Alfred A. Knopf

Mosov, S. P. (2007). *War or Peace - The Choice is Humanity's*. Rumb, 281.

On the Ratification of the Open Skies Treaty: Law of Ukraine dated March 2, 2000, No. 1509-III. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1509-14/>

Orel, M. H. (2019). *Theoretical Foundations of State Governance in the Field of Political Security*. Poligraf Plus "C-SI", 320.

Reznikova, O. O. (2022). *National Resilience in a Changing Security Environment*. NISD, 456.

Spiridonova, K. O. (2017). *Theory and practice of forming international security communities (based on the example of the OSCE)*: Ph.D. thesis in Political Science: 23.00.04. 212.

Syrotenko, A. M. et al. (2020). *Military Aspects of Countering "Hybrid" Aggression: Ukraine's Experience*. National University of Ivan Chernyakhovsky, 176.

Sytnyk, G., Orel, M., Ivanova, V., & Taran, Y. (2023). *Conceptual understanding of the relationship between political and administrative processes in the context of social systems* *Cuestiones Políticas*, 40, 74, 631-647. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38936/43525> DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.34>

Sytnyk, H. P. (2019). *The Essence of Social Crises in the Context of National Security: Philosophical-Managerial Aspect*. Public Administration: Improvement and Development, 8. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1479>

The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_177/

Torkunov, A. V. *Strategic Parity and Arms Control*. Retrieved from http://crk-knteu.kiev.ua/52970-Strategicheskiiy_paritet_i_kontrol_nad_vooruzheniyami.html

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_314

Weber, M. (1998). *Sociology. General-Historical Analysis*. Politics, Osnovi.

Wolffers, A. A. (1962). *Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 150.

Yarusevych, Y. Y. (2019). *Some Features of the Legal Nature and Essence of International Transfers of Goods of Military Purpose and Dual-Use*. State and Regions. Series: Public Administration, 3(67), 149-152.

Yarusevych, Y. Y. (2021). *Administrative-Legal Regulation of State Export Control over Goods of Military Purpose and Dual-Use*: Ph.D. thesis in Philosophy: 081. Sumy, 199.

Отримано редакцією журналу / Received: 05.12.23

Прорецензовано / Revised: 25.12.23

Схвалено до друку / Accepted: 08.01.24

Hryhorii SYTNYK, DSc (Public Administration), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-3083-5733

e-mail: shp1000@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Volodymyr MOROZ, PhD student

ORCID ID: 0009-0002-7734-2896

e-mail: vlad.moroz.75@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE CONTROL SYSTEM OVER CONVENTIONAL WEAPONS IN EUROPE: RESEARCH ISSUES

Background. *The existing system of international relations is rapidly changing. The outlines of a new world order are gradually being defined. At the same time, there has been a persistent trend of decreasing effectiveness in existing mechanisms for ensuring global and regional security, despite occasional attempts to modernize them. The conventional arms control system in Europe is one such mechanism. This system is currently effectively destroyed and can no longer serve as a significant factor in ensuring overall European and global security. Therefore, an important scientific task is the development of*

theoretical foundations for establishing a new system of conventional arms control in Europe that would adequately respond to security challenges to international security. A crucial prerequisite for successfully addressing this task is primarily determining approaches and objectives for developing theoretical foundations for an effective system of conventional arms control in Europe, i.e., delineating the research problem within the context of identifying and comprehensively analyzing the key factors that must be considered when constructing the mentioned system.

The goal of this work is to identify the approaches and tasks (problem field of research) for developing the theoretical foundations of an effective system of control over conventional weapons in Europe.

Methods. The article employs a range of general scientific and special methods. System analysis, historical-legal analysis, and comparison methods were used to evaluate scientific research and normative legal acts concerning the formation and functioning of the system for controlling conventional weapons in Europe. International legal acts and practical experience were used as the normative and empirical basis for the study.

Results. The state and peculiarities of the evolution of the system for controlling conventional weapons in Europe have been analyzed. It has been established that the formation of a multipolar system of international order necessitates the transformation of existing mechanisms for harmonizing national interests and responding to challenges to regional and global security, which underlines the need to create a new system of control over conventional weapons in Europe. The relevance of developing the theoretical foundations for this system has been substantiated as a key precondition for establishing a reliable framework for European and global security and responding to global challenges, including possible armed conflicts. A series of interrelated scientific tasks that outline the problem field for developing an effective system of control over conventional weapons in Europe have been identified.

Conclusions. The increasing quantity and intensity of challenges to global and regional security stemming from the formation of a new world order indicate that the international community will need to build a fundamentally new system for controlling conventional weapons in Europe in the near future. Therefore, it is important to develop the theoretical foundations for this system. Moreover, Ukraine should become.

Keywords: Conventional arms control systems, international relations system, world order, international security, national security, challenges to regional and global security.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.